

Veli-Pekka Viljanen

HE 189/2022 vp laiksi sukupuolen vahvistamisesta ja siihen liittyviksi laeiksi

Eduskunnan perustuslakivaliokunta 8.12.2022

Esityksessä ehdotetaan säädettäväksi laki sukupuolen vahvistamisesta, jolla kumottaisiin nykyinen laki transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta (563/2002). Esityksen perustelujen mukaan tavoitteena on vahvistaa henkilön itsemäärittämisoikeutta erottamalla sukupuolen oikeudellinen vahvistaminen lääketieteellisistä tutkimuksista ja hoidoista (HE, s. 1).

1. lakiehdotuksen 1 §:n mukaan henkilö vahvistetaan kuuluvaksi toiseen sukupuoleen kuin mihin hänet on väestötietojärjestelmään merkitty, jos hän esittää selvityksen siitä, että hän pysyvästi kokee kuuluvansa vahvistettavaan sukupuoleen, on täysi-ikäinen ja on Suomen kansalainen tai hänellä on asuinpaikka Suomessa.

Sukupuoli-identiteetti on perustuslain 10 §:n ja Euroopan ihmisoikeussopimuksen 8 artiklan turvaaman yksityiselämän suojan keskeinen elementti. Perustuslain esitöiden mukaan yksityiselämän suojan lähtökohtana on, että yksilöllä on oikeus elää omaa elämäänsä ilman viranomaisten tai muiden ulkopuolisten tahojen mielivaltaista tai aiheetonta puuttumista hänen yksityiselämäänsä. Yksityiselämän suojan piiriin kuuluu muun muassa yksilön oikeus vapaasti solmia ja ylläpitää suhteita muihin ihmisiin ja ympäristöön sekä oikeus määrätä itsestään ja ruumiistaan (HE 309/1993 vp, s. 52-53). Perustuslakivaliokunnan käytännössä myös oikeus henkilökohtaiseen identiteettiin on luettu yksityiselämän suojan piiriin (ks. esim. PeVL 25/2006 vp, s. 2, PeVL 16/2006 vp, s. 3). Henkilökohtaiseen identiteettiin voidaan lukea Euroopan ihmisoikeussopimuksen soveltamiskäytännön valossa esimerkiksi henkilön nimi, syntyperä, sukupuoli-identiteetti, seksuaalinen suuntautuminen ja seksuaalielämä (ks. esim. Hirvelä – Heikkilä, Ihmisoikeudet – käsikirja EIT:n oikeuskäytäntöön, 2013, s. 393).

Kumottavaksi ehdotetun transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta annetun lain mukaan vastakkaiseen sukupuoleen kuulumisen edellytyksenä on, että henkilö esittää lääketieteellisen selvityksen siitä, että hän pysyvästi kokee kuuluvansa vastakkaiseen sukupuoleen ja että hän elää tämän mukaisessa sukupuoliroolissa sekä siitä, että hänet on steriloitu tai että hän muusta syystä on lisääntymiskyvytön.

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on tuomiossaan *A. P., Garçon ja Nicot v. Ranska* (6.4.2017) katsonut Ranskan loukanneen Euroopan ihmisoikeussopimuksen 8 artiklaa (oikeus yksityiselämän kunnioittamiseen), kun transsukupuolisen henkilön sukupuolen vahvistamisen edellytykseksi oli asetettu vaatimus hänen steriloisemisestaan.

Ihmisoikeustuomioistuimen käytännön valossa pidän selvänä, että nykyisen transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta annetun lain vaatimus henkilön steriloisimisesta tai lisääntymiskyvyttömyydestä sukupuolen vahvistamisen edellytyksenä on ristiriidassa Euroopan ihmisoikeussopimuksen 8 artiklan ja siten myös perustuslain 10 §:n kanssa. Perustuslain 22 §:n säännöksestä, jonka mukaan julkisen vallan on turvattava perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien toteutuminen, seuraa käsitykseni mukaan valtiosääntöoikeudellinen velvoite lainsäädännön muuttamiseen siten, että kyseinen perusoikeussäännösten ja Euroopan ihmisoikeussopimuksen vastainen edellytys sukupuolen vahvistamiselle poistetaan. Siltä osin kuin 1. lakiehdotus koskee sterilointi- ja lisääntymiskyvyttömyyshedellytyksen poistamista, lakiehdotuksen hyväksyminen on paitsi valtiosääntöoikeudellisesti perusteltua, myös välttämätöntä.

Myös lakiehdotuksen keskeinen sääntelyratkaisu, jossa sukupuolen oikeudellinen vahvistaminen erotetaan kokonaan lääketieteellisistä tutkimuksista ja hoidoista, on perusoikeusnäkökulmasta perusteltu. Ehdotettu sääntely, jossa hakemus sukupuolen vahvistamisesta perustuu henkilön omaan selvitykseen hänen kuulumisestaan vahvistettavaan sukupuoleen, ottaa entistä olennaisesti vahvemmin huomioon henkilön itsemääräämisoikeuden. Samalla sukupuolen vahvistamisen edellytyksenä eivät enää oikeudellisesti olisi lääketieteelliset selvitykset ja siihen liittyvät mahdollisesti hyvinkin pitkälle perustuslain turvaamaan henkilökohtaiseen koskemattomuuteen (PL 7 § 1 ja 3 mom.) puuttuvat hoidot ja toimenpiteet.

1. lakiehdotuksen 1 §:n 2 kohdan mukaan sukupuolen vahvistamisen edellytyksenä on, että henkilö on täysi-ikäinen. Tämä vaatimus vastaa nykyisen transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta annetun laissa asetettua vaatimusta.

Ehdotettua sääntelyä on arvioitava lapsen perusoikeuksien näkökulmasta. Lähtökohtaisesti lapsi nauttii samoja perusoikeuksia kuin täysi-ikäiset. Siten myös lapselle kuuluu oikeus yksityiselämän suojaan. Perustuslain 6 §:n 2 momentissa kielletään asettamasta ketään ilman hyväksyttävää perustetta muun muassa iän perusteella. Perustuslain 6 §:n 3 momentin mukaan lapsia on kohdeltava tasa-arvoisesti yksilöinä, ja heidän tulee saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavasti.

Alaikäisiä koskeva problematiikka on sinänsä huomioitu hallituksen esityksessä, jonka vaikutusarvioinnissa on käsitelty esityksen vaikutuksia alaikäisen sukupuoli-identiteetin kannalta (HE, s. 71-73) ja jossa on myös erillinen tarkastelu vaihtoehtoista alaikäisten henkilöiden aseman sääntelemiseksi (s. 76-78).

Esityksen perusteluissa todetaan, että lainsäädännössä asetettu ikäraja vaikuttaa olennaisesti lapsen oikeuksiin. Perustelujen mukaan tutkimusnäyttö osoittaa, että sukupuoliristiriidan kokemus voi alkaa hyvinkin aikaisin ja ristiriidan kanssa eläminen voi merkittävästi heikentää yksilön hyvinvointia ja alistaa syrjiville käytännöille. Perusteluissa todetaan myös, että sukupuolen vahvistamisen vaikutukset voisivat olla erityisen merkityksellisiä ikävaiheessa, jossa lapsen tai nuoren tulisi voida keskittyä muun muassa koulunkäyntiin, harrastuksiin ja vertaissuhteisiin (HE, s. 72).

Näistä seikoista huolimatta hallituksen esityksessä on ehdotettu kategorisesti, että sukupuolen vahvistaminen tulisi kyseeseen vain täysi-ikäisten osalta. Lakiehdotuksen säätämisyjärjestysperustelujen mukaan se, tulisiko sukupuolen vahvistaminen olla mahdollista tietyin edellytyksin myös alaikäisille, on viime kädessä yhteiskunnallinen arvovalinta. Tässä yhteydessä hallituksen esityksessä viitataan perustuslakivaliokunnan selvästi toisenlaisissa asiayhteyksissä (PeVL 16/2006 vp, s. 2, PeVL 59/2002 vp, s. 3) aikanaan esittämään käsitykseen, jonka mukaan tietyt erot henkilöiden kohtelussa, jotka liittyvät yhteiskunnan arvovalintoihin, valiokunnan pitkäaikaiseen tulkintakäytäntöönkin verrattuna mahtuvat lainsäätäjälle kuuluvien harkintarajojen sisälle (HE, s. 111).

En pidä hallituksen esityksen perusteluja ja niissä tehtyä kytkeä perustuslakivaliokunnan aikaisempaan tulkintakäytäntöön tältä osin vakuuttavina. Alaikäisten sulkeminen kokonaan sukupuolen vahvistamisen ulkopuolelle merkitsee käytännössä sitä, että lapsilta estetään perustuslain 6 §:n 3 momentin edellyttämä mahdollisuus vaikuttaa itseään koskeviin asioihin ”kehitystään vastaavasti”. Kyse on siitä, että nuorelta henkilöltä aidosti estetään hänen itsensä kokeman sukupuoli-identiteetin vahvistaminen ja hänet pakotetaan elämään itse kokemansa sukupuoli-identiteetin vastaisesti. Tällä voi olla yksittäiselle nuorelle äärimmäisen suuri merkitys, joka pahimmillaan voi johtaa itsetuhoisuuteen. Tämän vuoksi viittaus yhteiskunnan arvovalintoihin ei voi muodostaa riittävää perustetta kieltää kategorisesti kaikkien alle 18-vuotiaiden osalta sukupuolen vahvistaminen. Myöskään se seikka, että sama ongelma sisältyy nykyiseen lakiin, joka on säädetty ilman perustuslakivaliokunnan myötävaikutusta, ei voi oikeuttaa valtiosääntöoikeudellisesti ongelmallisen oikeustilan jatkamista.

Tällaiselle kategoriselle kiellolle on entistä vähemmän perusteita senkin vuoksi, että sukupuolen vahvistaminen ei enää ole sidottu lääketieteelliseen selvitykseen eikä edellytä henkilön sterilointia tai lisääntymiskyvyttömyyttä. Alaikäisten suojaaminen esimerkiksi pysyväisluontoisilta lääketieteellisiltä hidoilta tai toimenpiteiltä ei siten enää riitä perusteeksi sukupuolen vahvistamisen kategoriselta epäämiseltä heiltä. Kiinnitän myös huomiota siihen, että kansainvälisten vertailutietojen perusteella alaikäisillä on mahdollisuus tietyin edellytyksin saada sukupuolensa vahvistetuksi useimmissa Pohjoismaissa (Ruotsi, Norja, Islanti) (HE, s. 79-81). Huomionarvoista on lisäksi, että myös hallituksen esityksessä myönnetään suoraan ikärajaongelma. Esityksen perusteluissa näet todetaan, että ehdotonta ikärajaa sukupuolen vahvistamiselle ei voida pitää ”täysin sopusoinnussa lapsen oikeuksien kanssa” (HE, s. 42).

Pidän sukupuolen vahvistamisen kategorista epäämistä alle 18-vuotiailta ongelmallisena lapsen perusoikeuksien ja perustuslain 6 §:n 3 momentin näkökulmasta. On selvää, että ehdottomasta ikärajasta luopuminen sukupuolen vahvistamisen osalta on merkittävä lainsäädäntöratkaisu, joka edellyttää perusteellista lainvalmistelua ja sääntelyvaihtoehtojen pohdintaa verrattuna nyt eduskunnan käsiteltävänä olevaan lakiehdotukseen. Mielestäni ehdoton ikärajavaatimus on kuitenkin sillä tavoin aidosti merkittävä perusoikeusongelma lasten näkökulmasta, että tällaisen lainsäädännön valmisteluun tulisi valtioneuvoston piirissä ryhtyä viipymättä. Pidän tarpeellisena, että perustuslakivaliokunta ottaisi asiaan kantaa lausuntonsa perusteluissa.